

PRZEMYSŁAW DYRLAGA

**TYTULATURA CESARZY RZYMSKICH A IDEA ZWYCIĘSTW
NAD PARTAMI I PERSAMI W LATACH 235–284.
KILKA UWAG O ŚWIADECTWIE ŹRÓDEŁ
NUMIZMATYCZNYCH, EPIGRAFICZNYCH
I PAPIROLOGICZNYCH**

Od momentu podboju monarchii hellenistycznych przez Rzymian w II–I w. p.n.e. jedynym godnym ich przeciwnikiem na Wschodzie stały się monarchie irańskie, kultuwające tradycje staroperskiego imperium Achemenidów. Od 53 r. p.n.e., od nie-szczęsnej wyprawy Krassusa, Rzymianie zostali zmuszeni toczyć na swych wschod-nich granicach wojny, nierazko obronne, najpierw z partyjskimi Arsacydami, a póź-niej z perskimi Sasanidami¹. Toczone ze zmiennym szczęściem, zwłaszcza w II–III w., walki spowodowały, że władcy Rzymu za szczególnie zaszczytne uważali przydomki związane z odniesionymi w nich sukcesami, *cognomina ex virtute*².

¹ Na znaczenie tej daty zwrócił uwagę J. Wolski, *Rok 53 przed Chrystusem. Data przelomowa w dziejach imperializmu rzymskiego* [w:] *W 2500-lecie powstania Republiki Rzymskiej. Studia historyczne*, red. A. Kunisz, Katowice 1995, s. 20–30. Literatura na temat konfliktu rzymsko-irańskiego jest ogromna. Ogólnie odnośnie do jego znaczenia zob. np.: J. Wolski, *Iran und Rom. Versuch einer historischen Wertung der gegenseitigen Beziehungen* [w:] *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung* [dalej ANRW], Teil II, Bd. 9/1, Berlin–New York 1976, s. 195–214; idem, *La politique imperialiste de Rome á l'égard de l'Iran. Ses formes et ses effects* [w:] *Études sur l'histoire gréco-romaine. Studia z dziejów Grecji i Rzymu*, „Antiquitas XVIII”, Wrocław 1993, s. 223–228; idem, *Rzymska polityka na Wschodzie. Imperializm rzymski w konflikcie z imperializmem irańskim* [w:] *Starożytny Rzym we współczesnych badaniach. Państwo–Społeczeństwo–Gospodarka. Liber in memoriam Lodovici Piotrowicz*, red. J. Wolski, T. Kotula, A. Kunisz, Kraków 1994, s. 81–103; idem, *Wpływ imperializmu rzymskiego na losy wschodnich prowincji rzymskich* [w:] *Kryzysy państwa rzymskiego: republika i cesarstwo*, red. T. Kotula, A. Ładomirski, „Antiquitas XXI”, Wrocław 1995, s. 55–63; G. Wirth, *Rom, Parther und Sassaniden. Erwägungen zu den Hintergründen eines historischen Wechselverhältnisses*, „Ancient Society”, vol. 11–12, 1980–1981, s. 305–347; idem, *Der grossmächtige Osten. Zum Problem der römisch-persischen Auseinandersetzung in der Kaiserzeit*, „Arheologia Moldovei”, vol. 17, 1994, s. 85–101.

² Por.: R.O. Fink, *Victoria Parthica and Kindred Victoriae*, „Yale Classical Studies”, vol. 8, 1942, s. 81–101; K. Orłowski, *Parthicus Maximus. Wojny prowadzone przez Cesarstwo Rzymskie z Partami a monety cesarzy*, „Przegląd Numizmatyczny”, nr 3 (54), 2006, s. 12–17. Z prac ogólnych o relacjach rzymsko-partyjskich w II i początkach III w. zob.: N.C. Debevoise, *A Political History of Parthia*, Chicago 1938, s. 216–269; K.-H. Ziegler, *Die Beziehungen zwischen Rom und dem Partherreich. Ein Beitrag zur Geschichte des Völkerrechts*, Wiesbaden 1964, s. 97–140; K. Schippmann, *Grundzüge der parthischen Geschichte*, Darmstadt 1980, s. 59–74; J.B. Campbell, *War and Diplomacy: Parthia and*

Pierwszym, który oficjalnie przyjął tytuł *Parthicus*, tzn. Zwycięzcy Partów, był cesarz Trajan (98–117). Stało się to w 116 r. podczas zakończonej sukcesem ofensywy przeciw Partom³. Po śmierci Trajana, krótko, tylko na początku swych rządów, używał

Rome, 31 BC – 235 AD [w:] *War and Society in the Roman World*, ed. J.W. Rich, G. Shipley, London 1993, s. 213–240; J. Wolski, *Imperium Arsacydów*, Poznań 1996, s. 198–214; D.L. Kennedy, *Parthia and Rome: eastern perspectives* [w:] *The Roman army in the East*, ed. by D.L. Kennedy, Ann Arbor 1996, s. 67–90. Odnośnie do przebiegu konfliktu rzymsko-perskiego w III w. zob.: S. Mazzarino, *La tradizione sulle guerre tra Šabuhr I e l'imperio Romano: „Prospettiva” e „deformazione storica”*, „Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae”, vol. 19, 1971, s. 59–82; E. Kettenhofen, *Die römisch-persischen Kriege des 3. Jahrhunderts n. Chr. nach der Inschrift Šahpurs I. an der Kab'ba-ye Zartošt*, Wiesbaden 1982; idem, *Einige Überlegungen zur sasanidischen Politik gegenüber Rom im 3. Jh. n. Chr.* [w:] *The Roman and Byzantine army in the East. Proceedings of a colloquium held at the Jagellonian University, Krakow in September 1992*, ed. E. Dabrowa, Kraków 1994, s. 99–108; E. Winter, *Die sasanidisch-römischen Friedensverträge des 3. Jahrhunderts n. Chr. – ein Beitrag zum Verständnis des aussenpolitischen Beziehungen zwischen den beiden Grossmächten*, Frankfurt am Main–Bern–New York–Paris 1988; K. Schippmann, *Grundzüge der Geschichte des sasanidischen Reiches*, Darmstadt 1990, s. 18–30; G. Gnoli, *L'inscription de Šabuhr à la Kacbe-ye Zardošt et la propagande sassanide* [w:] *Histoire et cultes de l'Asie Centrale Préislamique. Sources écrites et documents archéologiques. Actes du Colloque international du CNRS*, ed. P. Bernard, F. Grenet, Paris 1991, s. 57–63; M. Żyromski, *The Relations between Sassanian Persia and the Roman Empire during the Principate. Part of the Roman „Grand Strategy” or Only Response to Crisis*, „Eos”, vol. 85, 1998, s. 107–119; E. Winter, B. Dignas, *Rom und das Perserreich. Zwei Weltmächte zwischen Konfrontation und Koexistenz*, Berlin 2001. Zob. też prace szczegółowe w kolejnych przypisach.

³ P. Kneissl, *Die Siegestitulatur der römischen Kaiser. Untersuchungen zu den Siegerbeinamen des ersten und zweiten Jahrhunderts*, Göttingen 1969, s. 74–84; D. Kienast, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, Darmstadt 1996, s. 123. K. Balbuza, *Triumfator. Triumf i ideologia zwycięstwa w starożytnym Rzymie epoki cesarstwa*, Poznań 2005, s. 175–176. O wojnie partyjskiej Trajana zob.: R.P. Longden, *Notes on the Parthian Campaigns of Trajan*, „Journal of Roman Studies”, vol. 21, 1931, s. 1–35; J. Guey, *Essai sur la guerre parthique de Trajan (114–117)*, Bucarest 1937; N.C. Debevoise, op.cit., s. 216–239; F.A. Lepper, *Trajan's Parthian War*, Oxford 1948 (zob. również recenzję tej pracy: M. Henderson, „Journal of Roman Studies”, vol. 39, 1949, s. 121–132); A. Maricq, *Classica et Orientalia. 6: La province d'„Assyrie” créée par Trajan. À propos de la guerre parthique de Trajan*, „Syria”, vol. 36, 1959, s. 254–263; K.-H. Ziegler, op.cit., s. 97–105; Z. Haszczyk, *Wyprawa przeciw Partom w latach 114–117 i zwrot w polityce zagranicznej cesarstwa rzymskiego po objęciu władzy przez Hadriana*, „Meander”, t. 30, 1975, s. 143–156; M.G. Angelli Bertinelli, *I Romani oltre l'Eufrate nel II secolo d.C. (le province di Assiria, Mesopotamia e di Osroene* [w:] ANRW, Teil II, Bd. 9/1, Berlin–New York 1976, s. 5–22; eadem, *Traiano in oriente. La conquista dell'Armenia, della Mesopotamia e dell'Assiria* [w:] *Traiano. Emperador de Roma*, ed. J. González, Roma 2000, s. 25–54; H. Fischer, *Überlegungen aus wirtschaftshistorischer Sicht zum Scheitern der Grossoffensive des Römischen Reiches gegen die Parther 113/14 bis 117*, „Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte”, Bd. 2, 1979, s. 183–201; T. Olajos, *Le monument du triomphe de Trajan en parthie. Quelques renseignements inobservés (Jean d'Ephèse. Anthologie Grecque XVI 72)*, „Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae”, vol. 29, 1982, s. 379 i n.; C.S. Lightfoot, *Trajan's Parthian War and the Fourth-Century Perspective*, „Journal of Roman Studies”, vol. 80, 1990, s. 115–126; G. Wylie, *How did Trajan Succeed in Subduing Parthia where Mark Anthony Failed?*, „The Ancient History Bulletin”, vol. 4/2, 1990, s. 37–43; J. González, *La guerra pártica de Traiano* [w:] *Imp. Caes. Nerva Traianus Aug.*, ed. J. González, Sevilla 1993, s. 151–169; idem, *Reflexiones en torno a la cronología de las campañas párticas de Traiano* [w:] *Traiano. Emperador de Roma*, ed. J. González, Roma 2000, s. 203–226; E. Cizek, *Epoca lui Traian. Împrejuări istorice și probleme ideologice*, București 1980, s. 364–423; idem, *À propos de la guerre parthique de Trajan*, „Latomus”, vol. 53, 1994, s. 376–385; J. Bennett, *Trajan: optimus princeps. A life and times*, London 1997, s. 183 i n.; T. Gerhardt, U. Hartmann, *Ab Arsace caesus est. Ein parthischer Feldherr aus der Zeit Trajans und Hadrians*, „Göttinger Forum für Altertumswissenschaft”, 3, 2000, s. 125–142; A.R. Birley, *Hadrian. Cesarz niestrudzony*, Warszawa 2002, s. 107–121. O propagandzie sukcesów politycznych i militar-

go też jego następcą Hadrian⁴. Ranga zwycięstwa nad Partami została podniesiona jeszcze wyżej, gdy rządzący wspólnie Marek Aureliusz i Lucjusz Werus w 165 r. w ciągu kolejnej zwycięskiej wojny jako pierwsi przyjęli tytuły *Parthicus Maximus*, uznając się za największych pogromców wschodniego sąsiada, choć daleko było od jego zagłady⁵. Ich śladem poszli władcy dynastii Sewerów, którzy po niewątpliwych sukcesach wojennych w walkach na Wschodzie przyjęli odpowiednie przydomki, Septymiusz Sewer (193–211) – *Parthicus Adiabenicus*, *Parthicus Arabicus* i wreszcie *Parthicus Maximus*, zaś jego syn Karakalla (211–217) tylko ten ostatni⁶. Ideę zwycięstwa nad Partami lansował też Makryn (217–218), wykorzystując stosunkowo korzystne dla imperium warunki traktatu pokojowego, który udało mu się zawrzeć z królem

nych Trajana w świetle źródeł numizmatycznych zob. także: W. Kaczanowicz, *Propaganda rzymskiej polityki podbojów na monetach epoki Trajana*, „Wiadomości Numizmatyczne”, t. 20, 1976, s. 158–173.

⁴ P. Kneissl, op.cit., s. 91 i n.; D. Kienast, op.cit., s. 130.

⁵ P. Kneissl, op.cit., s. 97–110; por.: K. Balbuza, op.cit., s. 176. O kampanii wschodniej Lucjusza Werusa zob.: C.H. Dodd, *Chronology of the Eastern Campaigns of the Emperor Lucius Verus*, „Numismatic Chronicle”, Series IV, vol. 10, 1911, s. 209–267; N.C. Debevoise, op.cit., s. 245–253; K.-H. Ziegler, op.cit., s. 113–116; M.G. Angelli Bertinelli, *I Romani...*, s. 23–31; J. Harmatta, *Der östliche Hintergrund der Partherkriege unter Marcus Aurelius* [w:] *Actes de la XIIe Conférence internationale d'Études classiques „Eirene”*, Cluj-Napoca 1972, Bucurest 1975, s. 445–447; P. Grimal, *Marek Aureliusz*, Warszawa 1997, s. 136–150. Zob. również: K. Stähler, *Lucius Verus Parthicus Medicus. Zum Parther-schlachtfries aus Ephesos*, „Boreas. Münstersche Beiträge zur Archäologie”, Bd. 10, 1987, s. 107–116; D.S. Potter, *The inscriptions on the bronze Herakles from Mesene: Vologeses IV's war with Rome and data of Tacitus*, „Annales”, „Zeitschrift für Numismatik und Papyrologie”, Bd. 88, 1991, s. 277–290; K. Strobel, *Zeitgeschichte unter den Antoninen: Die Historiker des Partherkrieges des Lucius Verus* [w:] ANRW, Teil II, Bd. 34/2, Berlin–New York 1994, s. 1315–1360; A. Kluczek, *Victor verus. Propaganda zwycięstw cesarza rzymskiego Lucjusza Werusa w mennictwie imperialnym*, „Magazyn Numizmatyczny” (PTN Oddz. w Częstochowie), nr 31, 2003, s. 9–18.

⁶ Związczą P. Kneissl, op.cit., s. 126–140, 142–151, 157–159; por.: K. Balbuza, op.cit., s. 178. O wschodniej polityce Sewerów zob. np.: N.C. Debevoise, op.cit., s. 255–266; K.-H. Ziegler, op.cit., s. 129–140; M.G. Angelli Bertinelli, *I Romani...*, s. 32–41; Z. Rubin, *Dio, Herodian and Severus' Second Parthian War*, „Chiron”, Bd. 5, 1975, s. 419–449; D.L. Kennedy, *T. Claudius Subatianus Aquila, first prefect of Mesopotamia*, „Zeitschrift für Numismatik und Papyrologie”, Bd. 36, 1979, s. 255–286; J. Wagner, *Provincia Osrhoenae: New Archaeological Finds Illustrating the Military Organisation under the Severan Dynasty* [w:] *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia: Proceedings of a Colloquium held at University College Swansea in April 1981*, ed. S. Mitchell, Oxford 1983, s. 103–129; M.-L. Chaumont, *Un document méconnu concernant l'envoi d'un ambassadeur parthe vers Septime Sévère (P. Dura 60B)*, „Historia”, Bd. 36, 1987, s. 422–447; M.P. Speidel, *Valerius Valerianus in charge of Septimius Severus' Mesopotamian campaign*, „Classical Philology”, vol. 80, 1985, s. 321–326; T. Kotula, *Septymiusz Sewerus. Cesarz z Lepcis Magna*, Wrocław 1987, s. 46–50; A.R. Birley, *The African Emperor. Septymius Severus*, London 1988, s. 115 i n., 129 i n.; J. Wolski, *Imperium Arsacydów*, Poznań 1998, s. 209–214; F.W. Drexler, *Caracallas Zug nach dem Orient und der letzte Partherkrieg (214–217)*. Diss., Halle 1880; F.M. Heichelheim, *Supply bases for Caracalla's Parthian campaign*, „Classical Philology”, vol. 39, 1944, s. 113–115; J. Vogt, *Die Tochter des Grosskönigs und Pausanias, Alexander, Caracalla* [w:] *Satura. Früchte aus der Antiken Welt Otto Weinreich zum 13. März 1951 dargebracht*, Baden–Baden 1952, s. 163–182; idem, *Zu Pausanias und Caracalla*, „Historia”, Bd. 18, 1969, s. 299–308; D. Timpe, *Ein Heiratsplan Kaiser Caracallas*, „Hermes”, Bd. 95, 1967, s. 470–495; M.P. Speidel, *Pannonische Legionen in Caracallas Partherkrieg. Drei Inschriften aus Zeugma am Euphrat* [w:] *Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik. Festschrift für Artur Betz zur Vollendung seines 80. Lebensjahres*, hrsg. von E. Weber, G. Dobesch, Wien 1985, s. 605–610; B. Lörincz, *D(e)ffunctus in Parth(h)ia. Zur Teilnahme der Legio I Adiutrix am Partherkrieg Caracallas*, „Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae”, vol. 36, 1995, s. 245–248.

Artabanem IV⁷. Wreszcie Sewer Aleksander był pierwszym z rzymskich cesarzy zmuszonym zmierzyć się z potęgą Sasanidów, którzy w latach 20. III w. zajęli miejsce Arsacydów i z większą niż oni energią zaczęli dążyć do przywrócenia granic imperium perskiego sprzed najazdu Aleksandra Macedońskiego⁸.

Podkreślić w tym miejscu również należy, że przewrót w Iranie i rządy pierwszych, niewątpliwie bardzo energicznych oraz utalentowanych władców nowej dynastii, Ardaszira I (224–241) i jego syna Szapura I (241–272), zbiegły się w czasie z pogłębiającym się kryzysem w imperium rzymskim. Po śmierci ostatniego z Sewerów w 235 r. nastąpiła bowiem swego rodzaju destabilizacja polityczna państwa rzymskiego, zaznaczona gwałtownymi przewrotami, mordami kolejnych władców i licznymi uzurpacjami⁹. Miało to istotny wpływ na wzajemne stosunki między obiema potęgami rywalizującymi o hegemonię na Bliskim Wschodzie.

⁷ O kontrowersjach z tym związanych zob.: P. Kneissl, op.cit., s. 165–167; P. Salama, *L'empereur Macrin Parthicus Maximus*, „Revue des Études Anciennes”, vol. 66, 1964, s. 334–352; R. Bilucaglia, *Victoria Parthica Macrini Aug.*, „Quaderni Ticinesi. Numismatica e Antichità Classiche”, vol. 4, 1975, s. 231–238; P. Cavuoto, *Macrino*, Napoli 1983, s. 29–30; a zwłaszcza P. Dyrłaga, *VICTORIA PARTHICA cesarza Makryna. Prawda czy propagandowe fałszerstwo?*, „Magazyn Numizmatyczny” (PTN Oddz. w Częstochowie), nr 30, 2002, s. 33–40.

⁸ Próbę rekonstrukcji programu politycznego Arsacydów, głównie na podstawie relacji Tacyta (*Ann.* VI 31,1) i Herodiana (VI 2,2), podjął J. Wolski, zob.: *Program polityczny państwa partyjskiego*, „Eos”, vol. 55, 1965, s. 152–159; idem *Iran und Rom...*, s. 195–214 (zwłaszcza 201 i n.); idem, *Imperium Arsacydów...*, s. 142 i n. Z prac innych badaczy na uwagę zasługują także: E. Dąbrowa, *Le programme de la politique en Occident des derniers Arsacides. Essai de reconstitution*, „Iranica Antiqua”, vol. 19, 1984, s. 149–165; J. Wiesehöfer, *Iranische Ansprüche an Rom auf ehemals achaimenidische Territorien*, „Archäologische Mitteilungen aus Iran. Neue Folge”, Bd. 19, 1986, s. 177–185. Od Arsacydów ów program przejęli ich następcy Sasanidzi, dla których jego realizacja stała się myślą przewodnią w polityce wobec Rzymu, potem Bizancjum. Podkreślił to w wielu pracach J. Wolski, zob.: *Arsakiden und Sasaniden* [w:] *Beiträge zur alten Geschichte und deren Nachleben. Festschrift für Franz Altheim*, Bd. 1, Berlin 1969, s. 315–322; idem, *Czy państwo Sasanidów było rzeczywiście »nowoperskie«?*, „Eos”, vol. 78, 1990, s. 147–154. Odnośnie do tego problemu por. też: E. Yarshater [Yar-Shater], *Were the Sasanians heirs to the Achaemenids?* [w:] *Convegno internazionale sul tema: La Persia nel medioevo (Roma, 31 marzo–5 aprile 1970)*, Roma 1971, s. 517–533; E. Kettenhofen, *Die Einforderung des Achämenidienerbes durch Ardašir: Eine interpretatio romana*, „Orientalia Lovaniensia Periodica”, vol. 15, 1984, s. 177–190; idem, *Die Einforderung der achaimenidischen Territorien durch die Sāsāniden – eine Bilanz* [w:] *Yādānāme-ye Iradj Khalifeh-Soltani. Festschrift Iradj Khalifeh-Soltani zum 65. Geburtstag*, hrsg. von S. Kurz, Aachen 2002, s. 49–75; Ph. Huyse, *La revendication de territoires achéménides par les Sassanides: une réalité historique?* [w:] *Iran. Questions et connaissances*, ed. Ph. Huyse, vol. 1, Leuven 2002, s. 297–311. Niebagatelną rolę w polityce sasanidzkiej odgrywała również propaganda religijna, zob.: M.-L. Chaumont, *Conquêtes sassanides et propagande mazdéenne*, „Historia”, Bd. 22, 1973, s. 664–710; por. K. Mosig-Walburg, *Die frühen sasanidischen Könige als Vertreter und Förderer der zarathustrischen Religion*, Frankfurt am Main u.a. 1982. Na podstawie późnej, pochodzącej z IV w., relacji Libaniasza (*Oratio XVIII* 282) J. Wolski przedstawił także próbę rekonstrukcji programu politycznego Rzymu wobec Iranu, zob.: *La politique imperialiste de Rome à l'égard de l'Iran. Ses formes et ses effets* [w:] *Études sur l'histoire gréco-romaine. Studia z dziejów Grecji i Rzymu*, „Antiquitas XVIII”, Wrocław 1993, s. 223–228; idem, *Imperium Arsacydów...*, s. 147–148, 178, 214.

⁹ Z nowszych monografii dotyczących tego okresu zob.: R. MacMullen, *Roman Government's Response to Crisis A.D. 235–337*, New Haven–London 1976; F. Hartmann, *Herrscherwechsel und Reichskrise. Untersuchungen zu den Ursachen und Konsequenzen der Herrscherwechsel im Imperium Romanum der Soldatenkaiserzeit (3. Jahrh. n. Chr.)*, Frankfurt am Main 1982; B. Bleckmann, *Die Reichskrise des III. Jahrhunderts in der spätantiken und byzantinischen Geschichtsschreibung. Untersuchungen zu den nachdionischen Quellen der Chronik des Johannes Zonaras*, München 1992; P. Herrmann, *Hilferufe aus römischen Provinzen. Ein Aspekt der Krise des römischen Reiches im 3. Jhdt. n. Chr.*, Hamburg 1990; T. Kotula, *Kryzys III wieku w zachodnich prowincjach*, „Antiquitas XVII”, Wrocław 1992; K. Strobel,

Początkowo – jak się wydaje – Rzymianie, choć dostrzegali zmianę panującej dynastii, nie zwrócili jednak większej uwagi na zaistniałą sytuację i nie przywiązywali szczególnej wagi do ścisłego rozróżnienia Persów od Partów. Państwo pierwszych było dla nich prostą kontynuacją państwa drugich. Taki punkt widzenia mógł wynikać z jednej strony z potrzeby zachowania pewnej tradycji (jej poszanowanie u społeczeństw starożytnych wydaje się kwestią fundamentalną), z drugiej jednak było konsekwencją braku czasowej perspektywy historycznej. Z biegiem czasu rozróżnienie stało się jednak koniecznością, a ponadto stworzyło nowe możliwości dla cesarskiej propagandy. Było po prostu coraz wygodniejsze, gdyż dawało jej pewne dodatkowe pole manewru. Cesarza można było ogłosić już nie tylko zwycięzcą Partów, choć był to anachronizm, ale i Persów. Każdy zaś *cognomen ex virtute* dodawał większej chwały i prestiżu cesarskiemu imieniu. Sława dawnych klęsk poniesionych w walce z Partami i zwycięstw odniesionych nad nimi spowodowała zaś z czasem, jak już zaznaczyliśmy, że tytuł *Parthicus Maximus* uznano za bardziej zaszczytny od innych *cognomina* obwieszczających społeczeństwu imperium wschodnie sukcesy cesarzy.

W niniejszym przyczynku pragniemy zwrócić uwagę na motywy eksponowania przez cesarzy panujących w latach 235–285, w okresie tzw. kryzysu III w., idei zwycięstwa nad Partami i Persami oraz przyjmowania przez nich w związku z tym stosownych tytułów *ex virtute*¹⁰. Znalazły one odzwierciedlenie przede wszystkim w źródłach epigraficznych, numizmatycznych i papirologicznych¹¹. Podkreślić w tym miejscu należy również, że wymienione kategorie źródeł są przekazami z epoki, które nie zostały w większym stopniu dotknięte czy obciążone późniejszymi ocenami i opiniami, a w niektórych przypadkach przede wszystkim skutkami *damnatio memoriae* (nie licząc zniszczeń będących wynikiem starcia lub wymłotkowania), zachowały więc w całości treści, które w założeniu ich twórców miały przekazać odbiorcom. Kwestią otwartą pozostaje natomiast, na ile właściwie potrafimy je odczytać, zinterpretować i umieścić we właściwym kontekście historycznym tamtych czasów.

Das Imperium Romanum im „3. Jahrhundert”. Modell einer historischen Krise?, Stuttgart 1993; M. Christol, *L'Empire romain du III siècle. Histoire politique (de 192, mort de Commode, à 325, concile de Nicée)*, Paris 1997; *La crise de l'Empire romain 235–285*, ed. X. Lorient, D. Ponty, Paris 1997; P. Cosme, *L'Etat romain entre éclatement et continuité. L'Empire romain de 192 à 325*, Paris 1998; Ch. Witschel, *Krise-Rezession-Stagnation? Der Westen des römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr.*, Frankfurt 1999; J.-M. Carrié, A. Rouselle, *L'Empire romain en mutation. Des Sévères à Constantin (192–337)*, Paris 1999; A. Baldini, *Storie perdute. III secolo d. C.*, Bologna 2000; P. Southern, *The Roman Empire from Severus to Constantine*, London–New York 2001.

¹⁰ Por. zestawienie i uwagi E. van't Dacka, *La papyrologie et l'histoire du Haut-Empire: les 'formulae' des empereurs* [w:] ANRW, Teil II, Bd. 1, Berlin–New York 1974, s. 879–881. Zob. także K. Balbuza, op.cit., s. 178–181.

¹¹ Odnośnie do możliwości wykorzystania monet w badaniach nad propagandą imperialną istnieje ogromna literatura, zob. m.in.: M. Grant, *Roman Coins as Propaganda*, „Archaeology”, vol. 5, 1957, s. 79–85; G.G. Belzoni, *Monete romane e propaganda. Impostazione di una problematica complessa* [w:] *I canali della propaganda nel mondo antico*, ed. M. Sordi, Milano 1977, s. 131–228; L. Morawiecki, *Propagandowe aspekty mennictwa starożytnego*, „Wiadomości Numizmatyczne”, t. 24, 1980, s. 1–21; W. Kaczanowicz, *Aspekty ideologiczne w rzymskim mennictwie lat 235–284 n.e.*, Katowice 1990, szczególnie s. 8–16; A. Kunisz, *Rola źródeł numizmatycznych w badaniach nad ideologią i propagandą w państwie rzymskim* [w:] *Rzym antyczny. Polityka i pieniądz*, red. A. Kunisz, Katowice 1993, s. 54–67; idem, *Wykorzystanie źródeł numizmatycznych w badaniach nad ideologią i propagandą w państwie rzymskim* [w:] *Pamiętnik XIV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, t. 2, red. D. Bednarska-Pituła, Toruń 1994 [wyd. 1995], s. 9–18 (w tych pozycjach dalsza literatura).

Już pierwszy z następców Sewera Aleksandra, Maksymian Trak (235–238), przyjął tytuł *Parthicus Maximus*¹², który nadał też synowi Maksymusowi¹³, choć, o ile wiemy, nie odniósł żadnych sukcesów w walkach przeciw Persom, wręcz przeciwnie – za jego panowania imperium poniosło prawdopodobnie pewne straty terytorialne¹⁴. Być może Maksymian nie chciał być gorszy od swego poprzednika wślawionego odparciem ofensywy króla Ardaszira I, który żądał od Rzymian zwrotu ziem należących niegdyś do jego przodków (Sasanidzi uważali się za sukcesorów staroperskich Achemenidów)¹⁵. Koniec rządów Maksymiana był wyjątkowo tragiczny – imperium pogrążyło się w wojnie domowej, w wyniku której on, jego syn oraz czterej kolejni uznani przez senat władcy – Gordianowie I i II, Pupien i Balbin – postradali życie w ciągu zaledwie roku¹⁶. Żaden z nich nie miał ani sił, ani czasu, by podjąć aktywną politykę na

¹² *Corpus Inscriptionum Latinarum* [dalej CIL] XI 1176; XIII 8863 = XVII 315. Zdaniem M. Peachina (*Roman Imperial Titulature and Chronology A.D. 235–284*, Amsterdam 1990, s. 59), tytuł ten nie był oficjalny.

¹³ CIL XI 1176.

¹⁴ Por.: E. Kettenhofen, *Die Eroberung von Nisibis und Karrhai durch die Sāsāniden in der Zeit Kaiser Maximian (235/236 n. Chr.)*, „Iranica Antiqua”, vol. 30, 1995, s. 159–177. Odnośnie do chronologii por. też: R.N. Frye, *The Political History of Iran under the Sasanians* [w:] *The Cambridge History of Iran*, vol. III: *The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods*, part 1, Cambridge 1983, s. 124–125.

¹⁵ O pierwszej wojnie rzymsko-sasanidzkiej zob.: E. Winter, *Die sasanidisch-römischen Friedensverträge...*, s. 45–79; A. Roesger, *Die Darstellung des Perserfeldzugs des Severus Alexander in der Historia Augusta* [w:] *Bonner Historia Augusta Colloquium 1975–1976*, Bonn 1978, s. 167–174; D. Potter, *Alexander Severus and Ardashir*, „Mesopotamia”, vol. 22, 1987, s. 147–157; K. Mosig-Walburg, *Grundlagen und Zielsetzung der offensiven sasanidischen Politik gegenüber dem römischen Reich unter Ardašir I*, „Iranistik”, Bd. 6, 2004/2005, s. 1–25; K. Maksymiuk, *Polityka Sasanidów wobec wschodnich prowincji Cesarstwa Rzymskiego w III w. n.e.*, Siedlce 2005, s. 32–47. Przyjęcie przez Sewera Aleksandra tytułów *Parthicus Maximus* i ewentualnie *Persicus Maximus* jest przedmiotem wielu kontrowersji. Dla dyskusji nad tym zagadnieniem zob.: A. Jardé, *Études critiques sur la vie règne de Sévère Alexandre*, Paris 1925, s. 81–82; J. Gricourt, *Alexandre Sévère „Parthicus Maximus”?* [w:] *Congresso internazionale di Numismatica 11–16 Settembre 1961*, vol. II, Roma 1965, s. 319–326; P. Kneissl, op.cit., s. 167–168.

¹⁶ Z licznych szczegółowych prac na temat chronologii i wydarzeń 238 r. zob. np.: A. Théodoridès, *Les XXviri consulares ex S. C. reipublicae curandae en 238 de notre ère*, „Latomus”, vol. 6, 1947, s. 31–43; P. Townsend, *The revolution of A.D. 238. The leaders and their aims*, „Yale Classical Studies”, vol. 14, 1955, s. 49–105; R.A.G. Carson, *The Coinage and the Chronology of A.D. 238* [w:] *Centennial Publication of the American Numismatic Society*, ed. H. Ingholt, New York 1958, s. 181–199; T. Kotula, *L'insurrection des Gordiens et l'Afrique romaine*, „Eos”, vol. 50, 1959/1960, s. 197–211; J.R. Rea, *O. Leid. 144 and the Chronology of A.D. 238*, „Zeitschrift für Numismatik und Papyrologie”, Bd. 9, 1972, s. 1–19; X. Lorient, *Les premières années de la grande crise du IIIe siècle. De l'avènement de Maximin le Thrace (235) à la mort de Gordien III (244)* [w:] ANRW, Teil II, Bd. 2, Berlin–New York 1975, s. 688 i n.; idem, *Un milliaire de Gordien II découvert près de Césarée de Palestine et l'extension aux provinces de l'insurrection de 238 après J.-C.*, „Revue des Études Anciennes”, vol. 80, 1978, s. 72–80; K.-H. Dietz, *Senatskaiser und ihre μοναρχίας ἐπιθυμία. Ein Beitrag zur Geschichte des Jahres 238 n.Chr.*, „Chiron”, Bd. 6, 1976, s. 381–425; idem, *Senatus contra principem. Untersuchungen zur senatorischen Opposition gegen Kaiser Maximinus Thrax*, München 1980; D.L. Bomgardner, *The Revolt of the Gordians and the Amphitheatre at Thysdrus (El Djem)* [w:] *The Roman West in the Third Century. Contributions from Archaeology and History*, Bd. 1, ed. A. King, M. Henig, Oxford 1981, s. 211–214; F. Kolb, *Der Aufstand der Provinz Africa Proconsularis im Jahr 238 n. Chr. Die wirtschaftlichen und sozialen Hintergründe*, „Historia”, Bd. 26, 1977, s. 440–477; M. Sartre, *Le dies imperii de Gordian III. Une inscription inédite de Syrie*, „Syria”, vol. 61, 1984, s. 49–61; M. Peachin, *Once More A. D. 238*, „Athenaeum”, vol. 67, 1989, s. 594–604; B. Lörincz, E. Számadó, *Ein Meilenstein der Senatskaiser Pupienus und Balbinus aus Pannonien*, „Zeitschrift für Numismatik und Papyrologie”, Bd. 101, 1994, s. 205–207; J. de Jong, *Representation and Perception of Roman Imperial Power in Greek Papyrus Texts from A.D. 238* [w:] *The Representation and Perception of Roman Imperial Power*, ed. L. de Blois et al., Amsterdam 2003, s. 269–281;

wschodnich granicach¹⁷. Sytuacja ustabilizowała się dopiero wtedy, gdy jedynym panem imperium został wnuk pierwszego z Gordianów, Gordian III (238–244).

Rzecz charakterystyczna, Gordian III, który przez ostatnie dwa lata panowania był zmuszony toczyć wojnę z Szapurem I, nowym władcą perskim, odnosząc niewątpliwie pewne sukcesy w tych walkach, nie wykorzystał jednak w swej propagandzie hasła z tym związanych¹⁸. Jak na razie nie znamy w ogóle ani monet, ani inskrypcji z jego czasów, w których głoszono by triumf nad irańskim sąsiadem. M. Peachin przypuszcza, że tytuły *Persicus* i *Adiabenicus* tego władcy po prostu się nie zachowały w dostępnym materiale epigraficznym i numizmatycznym¹⁹. Wydaje się to jednak mało prawdopodobne ze względu na jego stosunkowo dużą obfitość.

Gordian zginął lub zmarł podczas walk z Persami²⁰, a wybrany w trudnej sytuacji następcą, Filip Arab (244–249), zawarł z Persami niezbyt korzystny pokój, którego znaczenie wyeksponowano, emitując w Antiochii antoniniany z legendą PAX FVNDATA CVM PERSIS²¹. Nie przeszkadzało mu to wszak dość szeroko propagować swej rze-

K. Haegemans, *Representation and Perception of Imperial Power in A.D. 238. The Numismatic Evidence* [w:] ibidem, s. 466–480.

¹⁷ Interesujące uwagi odnośnie do planów cesarza Papienusa zob.: R. Ziegler, *Plante Kaiser Papienus einen Feldzug gegen die Sasaniden? Bemerkungen zur Münzprägung von Tarsos in Kilikien und zur vita Maximi et Balbini 13, 5 in der Historia Augusta*, „Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte”, Bd. 51/52, 2001/2002, s. 37–47.

¹⁸ Szczegółowo o tej wojnie zob.: E. Kettenhofen, *Die römische-persischen Kriege...*, s. 19–37; idem, *The Persian Campaign of Gordian III and the Inscription of Šahpur I at the Ka'be-ye Zartošt* [w:] *Armies and Frontiers in Roman and Byzantine Anatolia*, ed. S. Mitchell, Oxford 1983, s. 151–171; E. Winter, *Die sasanidisch-römischen Friedensverträge...*, s. 80–97; K. Maksymiuk, *Polityka Sasanidów...*, s. 49–57. Zob. także: A. Maricq, *Classica et Orientalia. 2: Les dernières années de Hatra: l'alliance romaine*, „Syria”, vol. 34, 1957, s. 288–296; M.-L. Chaumont, *À propos de la chute de Hatra et du couronnement de Shapur Ier*, „Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae”, vol. 27, 1979, s. 217–237; J. Wiesehöfer, *Die Anfänge der sassanidischen Westpolitik und der Untergang Hatras*, „Klio”, Bd. 64, 1982, s. 437–447. W pierwszej fazie tej wojny obok cesarza wojskami rzymskimi dowodził jego teść, prefekt Timezyteusz, o nim zob.: T. Gnoli, *C. Furius Sabinus Aquila Timesitheus*, „Mediterraneo Antico”, vol. 3, 2000, s. 261–308.

¹⁹ M. Peachin, *Roman Imperial Titulature...*, s. 61. Por.: W. Kaczanowicz, *Aspekty ideologiczne...*, s. 33–34; K. Balbuza, op.cit., s. 140–142.

²⁰ O okolicznościach jego śmierci poza wymienionymi w przypisie 18 pracami E. Kettenhofena i E. Wintera zob. też: S.I. Oost, *The death of the emperor Gordian III*, „Classical Philology”, vol. 53, 1958, s. 106–107; B.H. Stolte, *The Death of the Emperor Gordian III and the Reliability of the Res Gestae Divi Saporis* [w:] *Acta of the Fifth International Congress of Greek and Latin Epigraphy*, Oxford 1971, s. 385–386; X. Lorient, op.cit., s. 770–775; D. MacDonald, *The Death of Gordian III. Another Tradition*, „Historia”, Bd. 30, 1981, s. 502–508; Ch. Körner, *Philippus Arabs. Ein Soldatenkaiser in der Tradition des antoninisch-severischen Prinzipats*, Berlin–New York 2002, s. 75–92.

²¹ *The Roman Imperial Coinage* [dalej RIC], vol. IV/3, London 1968 (Philip I), s. 76, nr 69, 72. Odnośnie do tych monet zob.: W. Kaczanowicz, *Aspekty ideologiczne...*, s. 37–39. O traktacie pokojowym zob. przede wszystkim: E. Winter, *Die sasanidisch-römischen Friedensverträge...*, s. 80–123; T. Pékary, *Autour des Res Gestae divi Saporis: 2. Le „tribut” aux Perses et les finances de Philippe l'Arabe*, „Syria”, vol. 38, 1961, s. 275–283; L. de Blois, *The Reign of the Emperor Philip the Arab*, „Talanta”, vol. 10–11, 1978–1979, s. 11–15; G. Poma, *Nota su OGIS 519: Filippo l'Arabo e la pace coi Persiani*, „Epigraphica”, vol. 43, 1981, s. 265–272; Ch. Körner, *Philippus Arabs...*, s. 120–134; idem, *Der Perserfriede von 244 n. Chr. und Meilensteinfunde aus Kappadokien* [w:] *Siedlung und Verkehr im Römischen Reich*, hrsg. von R. Frei-Stolba, Bern u.a. 2004, s. 317–329; K. Maksymiuk, *Polityka Sasanidów...*, s. 56–57. O sytuacji, w jakiej znajdował się Filipa Arab w 244 r., por. także: D.E. Trout, *Victoria Redux and the First Year of the Reign of Philip the Arab*, „Chiron”, Bd. 19, 1989, s. 221–233; M. Peachin, *Philip's Progress*, „Historia”, Bd. 40, 1991, s. 331–342.

komej wiktorii²². W epigrafice i na papiirusach pojawiły się bowiem wcześniej przez cesarzy rzymskich nieużywane tytuły *Persicus*²³ i *Persicus Maximus*²⁴ oraz bardziej tradycyjne – *Parthicus Maximus* (Παρθικός μέγιστος)²⁵ i *Adiabenicus*²⁶.

Kolejni władcy, Decjusz i jego synowie Herenniusz Etruskus i Hostylian (249–251), musieli przede wszystkim borykać się z zagrożeniem granic naddunajskich, a sprawy granicy wschodniej, gdzie Szapur I dopiero zbierał siły do kolejnej ofensywy, zeszyły na plan dalszy. W ich tytulaturze brak przydomków głoszących sukcesy na tamtej rubieży imperium.

Również następca Decjusza, Trebonian Gallus (251–253), nie mógł się pochwalić żadnymi sukcesami w walkach z Persami. Pod koniec jego rządów wzrosła jednak aktywność Szapura, który zaatakował rzymskie posiadłości w Mezopotamii i Syrii²⁷. Efemeryczny następca Treboniana, Emilian (253), nie afiszował się żadnymi działaniami na Wschodzie, zajęty umacnianiem ledwo co zdobytej władzy²⁸.

Sytuacja zmieniła się, gdy do władzy doszli Walerian (253–260) i współrządzący z nim od początku syn Gallien (253–268). Mogli oni poszczycić się pewnymi, choć drobnymi, sukcesami w walkach z państwem Sasanidów, tym bardziej, że – jak wspomnieliśmy – nastąpiła kolejna ofensywa wojsk Szapura. Jej odparcie dało Walerianowi, dowodzącemu kampanią obronną na wschodzie, okazję do ogłoszenia prawdopodobnie w 257 r. zwycięstwa na Persami. Właśnie dlatego w latach 257–259 wybito antoniniany z legendami VICT(ORIA) PART(HICA), w Antiochii w imieniu obu augustów i cezara Waleriana Młodszego, syna Galliena²⁹, natomiast w Lugdunum³⁰ i Mediolanie³¹ tylko dla Waleriana. Radość była jednak przedwczesna, bowiem w 260 r. w nie do końca dla

²² Por. K. Balbuza, op.cit., s. 178.

²³ *L'Année Épigraphique* [dalej AE] 1935: 27.

²⁴ CIL VI 1097 = ILS 506. Odnośnie do używania przez Sewera Aleksandra tytułu *Persicus Maximus* zob. przypis 15.

²⁵ CIL III 4634; 10619 (= *Ephemeris Epigraphica* [dalej EE] II 758 = *Inscriptiones Latinae Selectae* [dalej ILS] 507); 14354.6; AE 1975:765; być może P. Harris 80, 39 (wraz z synem Filipem II) (za: P. Bureth, *Les titulatures impériales dans les papyrus, les ostraca et les inscriptions d'Égypte (30 a.C.–284 p.c.)*, Bruxelles 1964, s. 115).

²⁶ AE 1975: 765 (Ἀδιαβηνικός); por. AE 1995: 27 odnośnie do wszystkich zwycięskich przydomków.

²⁷ Por. M. Christol, *À propos de la politique extérieure de Trebonien Galle*, „Revue Numismatique”, vol. 22, 1980, s. 63–74; K. Maksymiuk, *Polityka Sasanidów...*, s. 62 i n. Zob. też: E. Kettenhofen, *Die römischen-persischen Kriege...*, s. 38–46, 50 i n.; D. MacDonald, *Dating the fall of Dura-Europos*, „Historia”, Bd. 35, 1986, s. 45 i n.

²⁸ Zob.: H. Mattingly, *The Reign of Aemilian. A Chronological Note*, „Journal of Roman Studies”, vol. 25, 1935, s. 55–58; idem, *The Reigns of Trebonianus Gallus and Volusian and of Aemilian*, „Numismatic Chronicle”, Ser. 6, vol. 6, 1946, s. 36–46; G. Bersanetti, *Valeriano ed Emiliano*, „Rivista di Filologia e di Istruzione Classica”, vol. 26, 1948, s. 257–279; D. Kienast, op.cit., s. 212–213.

²⁹ RIC, vol. V/1, London 1968 (Valerianus), s. 60, nr 291; (Gallienus-joint reign), s. 104, nr 453; (Valerianus II), s. 122, nr 53. Zob. też: P. Bastien, *La Victoria parthica de Valérien dans les émissions monétaires d'Antioche*, „Schweizer Münzblätter (La Gazette Numismatique Suisse)”, vol. 25, 1975, s. 16–17; P. Bastien, H. Huvelin, *Trésor d'antoniniani en Syrie. La Victoria Parthica de Valérien. Les émissions d'Aurélien à Antioche et Tripoli*, „Revue Numismatique”, Ser. 6, vol. 11, 1969, s. 231–270. Por.: J. No11é, „Oriens Augusti”. *Kaiserpanegyrik und Perserkriegspropaganda auf Münzen der Stadt Side in Pamphylien unter Valerian und Gallienus (253–268)*, „Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte”, Bd. 36, 1986, s. 127–143. Zob. również interesujące uwagi odnośnie do propagandy wschodnich sukcesów w mennictwie czasów Waleriana: W. Kaczanowicz, *Aspekty ideologiczne...*, s. 60–61.

³⁰ RIC, vol. V/1 (Valerianus), s. 39, nr 22.

³¹ RIC, vol. V/1 (Valerianus), s. 58, nr 262.

nas jasnych okolicznościach podczas kolejnego ataku Persów dostał się on do niewoli, w której jakiś czas później zmarł³². Natomiast Gallien, od tego momentu rządzący samodzielnie, mógł rzeczywiście pochwalić się znacznie większymi sukcesami – udało mu się z pomocą oddanego wasala i znakomitego wodza Odenata, władcy Palmyry, wyprzeć najeźdźców z ziem imperium, a nawet przejść do ofensywy. W jej wyniku wojska rzymskie i palmyreńskie wkroczyły do Mezopotamii i dotarły nawet w pobliże perskiej stolicy Ktezyfontu³³. W związku z tym oczywiście w tytulaturze Galliena znajdujemy przydomki *Parthicus Maximus*³⁴ w 262 i 265 r. oraz *Persicus Maximus* (*Περσικὸς μέγιστος*)³⁵ od września 266 r., a na antoninianach z rzymskiej mennicy pojawiło się hasło VICTORIA PART(HICA)³⁶.

³² O walkach rzymsko-perskich za czasów Waleriana, ich datacji i losie cesarza zob. m.in.: E. Kettenhofen, *Die römischen-persischen Kriege...*, s. 50–103; E. Winter, *Die sasanidisch-römischen Friedensverträge...*, s. 121–123; J. Gagé, *Comment Sapor a-t-il „trionphé” de Valerien?*, „Syria”, vol. 42, 1965, s. 343–388; B.H. Stolte, *The Roman Emperor Valerian and Sapor I King of Persia*, „Rivista Storica dell’Antichità”, vol. 1, 1971, s. 157–162; J. Gagé, *Les Perses à Antioche et les courses de l’hippodrome au milieu du IIIe siècle à propos du „transfuge” syrien Mariadès*, „Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg”, vol. 31, 1952/1953, s. 301–324; R.A.G. Carson, *The Date of the Capture of Valerian I* [w:] *Proceedings of the 9th International Congress of Numismatics, Berne, September 1979*, ed. T. Hackens, R. Weiller, vol. 1, Louvain-La Neuve 1982, s. 461–465; D. MacDonald, *Dating the fall of Dura-Europos...*, s. 45–68; W. Kuhoff, *Herrschaft und Reichskrise. Die Regierungszeit der römischen Kaiser Valerianus und Gallienus (253–268 n. Chr.)*, Bochum 1979, s. 16–17; F. Grenet, *Les Sassanides à Doura-Europos (253 ap. J.-C.), réexamen du matériel épigraphique iranien du site* [w:] *Géographie historique au Proche-Orient (Syrie, Phénicie, Arabe grecques, romaines, byzantines). Actes de la table ronde de Valbonne, 16–18 septembre 1985*, ed. P.-L. Gatié, N. Helly, J.-P. Rey-Coquais, Paris 1988, s. 133–158; J.F. Drinkwater, *The „catastrophe” of 260: towards a more favourable assessment of Valerian I*, „Rivista Storica dell’Antichità”, vol. 19, 1989, s. 123–135; J. Ohlidal, *Mariades. Ein Beitrag zur Geschichte des römischen Ostens im dritten Jahrhundert n. Chr.*, „Graecolatina Pragensia. Acta Universitatis Carolinae Philologica”, vol. 16/17, 1998, s. 65–82; K. Maksymiuk, *Polityka Sasanidów...*, s. 57–77; U. Hartmann, *Mareades: ein sasanidischer Quisling?* [w:] *Ēran ud Āneran. Studien zu den Beziehungen zwischen den Sasanidenreich und der Mittelmeerwelt*, hrsg. von J. Wiesehöfer, Ph. Huyse, Stuttgart 2006, s. 105–142.

³³ O tym: E. Kettenhofen, *Die römischen-persischen Kriege...*, s. 122–126; W. Kuhoff, *Herrschaft und Reichskrise...*, s. 27–28; L. de Blois, *Odaenathus and the Roman-Persian War of 252–64 AD*, „Talanta”, vol. 6, 1975, s. 7–23; idem, *The Policy of the Emperor Gallienus*, Leiden 1976, s. 1–3; K. Maksymiuk, *Polityka Sasanidów...*, s. 79–83, 107–118. Zob. również: L. de Regibus, *La politica orientale dell’imperatore Gallieno* [w:] *Atti del IV Congresso nazionale di Studi Romani*, vol. 1, ed. C. Galassi Paluzzi, Roma 1938, s. 250–256; S. Swain, *Greek into Palmyrene. Odaenathus as „corrector totius Orientis”?*, „Zeitschrift für Numismatik und Papyrologie”, Bd. 99, 1993, s. 157–164; D.S. Potter, *Palmyra and Rome. Odaenathus’ titlature and the use of the Imperium Maius*, „Zeitschrift für Numismatik und Papyrologie”, Bd. 113, 1996, s. 271–285; T. Kaizer, *Odaenathus von Palmyra* [w:] *Politische Morde. Vom Altertum bis zur Gegenwart*, hrsg. von M. Sommer, Darmstadt 2005, s. 73–79.

³⁴ CIL VI 1108 = XI 3090a = I. Di Stefano Manzella, *Regio VII. Etruria. Falerii Novi, Supplementa Italica*, Rome 1981, s. 134, nr 11; CIL X 4784 (= ILS 543); XI 3089; *The Inscriptions of Roman Tripolitania* [dalej IRT], ed. J. Reynolds, J.B. Ward-Perkins, Rome 1952, nr 939a, 956.

³⁵ AE 1895: 17 = AE 1902: 46 = CIL VIII 22765 = ILS 8923; AE 1909: 68 = EE IX 582; IRT 927. Papyrusy: P. Oxy. 1475, 35 (Περσικὸς lub Παρθικὸς); 1689, 42; 2130, 29; Stud. Pal. V, 52–56; I, 34; III, 22; IV, 15; 66, 16; 67, 18; 72, a, 15; b, 7; 73, II, 4; III 6; 75, 5; 83, I, 21; II 5; 92, 20; 96, b, 5; 119, r., II, 27; III, 26; IV, 35; V, 26; VI, 10; VII, 26; XX 63 (= C.P.R. 39), 26; C.P.R. p. 110, A, 10; Stud. Pal. V, 52–56, II 29; 58, 21; 59, 19; 60, 1; 62, II, 37; 63, 7; 65, 5; 77, 6; 93, 5; 94, 24; XX, 64, 19; Stud. Pal. V, 5, 1; 74, 11; 79, 4; 6; 84, 6; 86, 13; 105, 1; 110, 3; XX, 69, 18 (za: P. Bureth, op.cit., s. 120).

³⁶ RIC. vol. V/1 (Gallienus – sole reign), s. 157–158, nr 309–310.

Również kolejny władca, Klaudiusz II Gocki (268–270), przyjął tytuł *Parthicus Maximus*³⁷, choć wślawił się raczej w walkach z Gotami, a o jego aktywności na wschodnich granicach w zasadzie nic nie wiemy. Być może chciał w ten sposób dorównać pod pewnym względem poprzednikowi lub podkreślić swe aspiracje odnośnie do zmian we wschodniej części imperium, która usamodzielniała się pod rządami wdowy po Odenacie, Zenobii, sprawującej władzę w imieniu małoletniego syna Waballata³⁸. Rządy brata i bezpośredniego następcy Klaudiusza, Kwintyllusa (270), były efermeryczne i niczym szczególnym nie zapisały się w historii³⁹.

Następny władca, Aurelian (270–275), w 272 r. wybił w Sycylii antoniniany z legendą VICTORIA PARTICA(!)⁴⁰ i przybrał zwycięskie przydomki *Persicus Maximus*⁴¹, *Parthicus*⁴², *Parthicus Maximus*⁴³, a *Historia Augusta* dodatkowo przypisuje mu tytuły *Armeniacus* i *Adiabenicus*⁴⁴, choć podobnie jak poprzednicy nie mógł poszczycić się rzeczywistymi sukcesami w wojnie przeciw Persom⁴⁵. Możliwe jednak, że przyjęcie tych *cognomina* oraz głoszenie zwycięstwa nad wschodnim sąsiadem było odpowiedzią cesarza na przyjęcie najprawdopodobniej w tym samym czasie podobnych zaszczytnych przydomków przez Waballata, którego matka po nieudanych próbach porozumienia z Aurelianem właśnie w tym roku ogłosiła augustem⁴⁶. Aby wzmocnić pre-

³⁷ CIL VIII 4876 = ILS 571 = *Inscriptions Latines de l'Algérie*, vol. I, ed. S. Gsell, Paris 1922, nr 1268.

³⁸ Por. Ł. Waksmański, *Kwestia perska w mennictwie cesarza Klaudiusza II Gockiego (268–270) i Aureliana (270–275)*, „Magazyn Numizmatyczny” (PTN Oddz. w Częstochowie), nr 30, 2002, s. 69–70; R. Suski, *Cognomina ex virtute: Persicus Maximus i Parthicus Maximus, w propagandzie cesarza iliryskich* [w:] *U schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze*, t. VII, red. E. Wipszycka, R. Wiśniewski, P. Janiszewski, Warszawa 2008, s. 196.

³⁹ Zob.: V. Cubelli, *La durata del regno di Quintillo: Osservazioni su Eutropio IX 12*, „Zeitschrift für Numismatik und Papyrologie”, Bd. 92, 1992, s. 235–236; A. Ibba, *L'estensione dell'impero di Quintillo e le cause della sua caduta (270 D.C.)*, „Rivista storica dell'antichità”, vol. 27, 1997, s. 191–214.

⁴⁰ RIC, vol. V/1 (Aurelianus), s. 291, nr 240. O wszystkich *cognomina ex virtute* Aureliana zob. również: E. Kettenhofen, *Zur Siegestitulatur Kaiser Aurelians*, „Tyche”, Bd. 1, 1986, s. 138–146.

⁴¹ AE 1936: 129; CIL XII 5561 = XVII 172; XII 2673 = 5571a = XVII 184a. Papirusy: P. Oxy. 1633, 30; 1455, 20; P. Strasb. 263, 1 (za: P. Bureth, op.cit., s. 123).

⁴² CIL VIII 9040 (?).

⁴³ *Inscriptions antiques du Maroc*, vol. II, ed. J. Gascou, Paris 1982, nr 105; CIL II 4459; III 7586 (= ILS 8925); XII 2673; 5456 (= XVII 184a = ILS 577); 5549 (= XVII 160); VI 1112; XIII 8973 (= XVII 498); AE 1980: 640; Y. de Kisch, *Informations archéologique. Centre*, „Gallia”, vol. 38, 1980, s. 343–344; J. d'Encarnaçao, *Inscrições romanas do conventus Pacensis*, Coimbra 1984, nr 149.

⁴⁴ *Historia Augusta* [dalej: HA] *Aurelianus* 30, 5.

⁴⁵ O tytulaturze Aureliana por.: K. Balbuza, op.cit., s. 179–181; R. Suski, *Cognomina ex virtute...*, s. 183–189.

⁴⁶ Z nowszych prac o Zenobii i rewolcie Palmyry w czasach Aureliana zob.: R. Stoneman, *Palmyra and its empire. Zenobia's revolt against Rome*, Ann Arbor/Michigan 1992; E. Equini Schneider, *Septimia Zenobia Sebaste*, Roma 1993; E. Cizek, *L'empereur Aurélien et son temps*, Paris 1994, s. 107–113; T. Kotula, *Aurélien et Zénobie. L'unité ou la division de l'Empire?*, Wrocław 1997, szczególnie s. 89–144; A. Watson, *Aurelian and the Third Century*, London 1999, s. 70–80; A. Wieber, *Die Augusta aus der Wüste – die palmyrenische Herrscherin Zenobia* [w:] *Frauenwelten in der Antike. Geschlechterordnung und weibliche Lebenspraxis*, hrsg. von T. Späth, B. Wagner-Hasel, Darmstadt 2000, s. 281–310; U. Hartmann, *Das palmyrenische Teilreich*, Stuttgart 2001; Y. Zahran, *Zenobia: between Reality and Legend*, Oxford 2003. O tytulaturze Waballata zob. także: H. Seyrig, *Vabalathus Augustus* [w:] *Mélanges offerts à K. Michalowski*, Warszawa 1966, s. 659–662; P.J. Parsons, *A Proclamation of Vabalathus?*, „Chronique d'Égypte”, vol. 42, 1967, s. 397–401; C. Gallazzi, *La titolatura di Vaballato come riflesso della politica di Palmira*, „Quaterni Ticinesi. Numismatica e Antichità Classiche”, vol. 4, 1975, s. 249–265.

stież i autorytet młodocianego syna Odenata, nadano mu wtedy zaszczytne tytuły *Persicus Maximus* i *Adiabenicus Maximus*⁴⁷, być może jako reminiscencję rzeczywistych sukcesów jego ojca, o których przecież jeszcze pamiętano i których nikt nie mógł zakwestionować. Należy tu także podkreślić, że zmiana sytuacji we wschodniej części imperium rzymskiego pociągnęła za sobą pewną zmianę aliansów. Zenobia, nie widząc możliwości kompromisu z dążącym do zjednoczenia imperium Aurelianem, zawarła sojusz z Persami, pragnąc w ten sposób zabezpieczyć sobie tyły przed ewentualną konfrontacją z władcą uznanym przez senat.

Tak czy owak Aurelian, podobnie jak jego dwaj poprzednicy, nie odniósł rzeczywistego zwycięstwa nad sasanidzką Persją. Źródła literackie wspominają jedynie o pokonaniu podczas kampanii przeciw Waballatowi i Zenobii perskich posiłków dla Palmyreńczyków⁴⁸. Zdaniem niektórych badaczy, właśnie ten fakt mógł stać się wystarczającym pretekstem do przyjęcia przez Aureliana zaszczytnych przydomków sugerujących jego zwycięstwa nad Partami i Persami⁴⁹.

W kontekście powyższych uwag nadmienić jednak należy, że przyjęciu tytułów przez Waballata i Aureliana sprzyjała również sytuacja w państwie Sasanidów. Po śmierci Szapura I około 272 r. Persją wstrząsnęły bowiem niesnaski między jego synami i niepokoje wewnętrzne na tle religijnym. Na tronie zasiadli władcy mniejszego formatu niż Szapur, w wyniku czego ekspansywność sasanidzka zmalała⁵⁰.

Wreszcie nie można też wykluczyć, że Aurelian, planujący wyprawę przeciw Persom po pokonaniu Zenobii, dopuścił się swego rodzaju prowokacji politycznej względem wschodniego sąsiada. Do konfrontacji jednak nie doszło, gdyż podczas marszu na wschód imperator padł ofiarą zamachu.

Następcy Aureliana, Tacyt (275–276) i jego brat przyrodni Florian (276), nie wykazali żadnej aktywności na wschodnich kresach imperium i nie przyjęli żadnych zwycięskich przydomków o niej świadczących⁵¹.

Natomiast ich sukcesor, Probus (276–282), który podjął rozpoczęte dzieło Aureliana i ruszył z wyprawą przeciw Persom, niczego wielkiego nie dokonał i wobec niepokoїв wewnętrznych zakończył ją prawdopodobnie zawarciem traktatu na zasadach

⁴⁷ AE 1904: 60 = ILS 8924.

⁴⁸ HA *Aurelianus* 35, 4.

⁴⁹ Por. E. Winter, *Die sasanidisch-römischen Friedensverträge...*, s. 127; M. Peachin, *Roman Imperial Titulature...*, s. 91–92; T. Kotula, *Aurélien et Zénobie...*, s. 137, 181; Ł. Waksmański, op.cit., s. 70–71; R.T. Sanders, *A Biography of the Emperor Aurelian (A.D. 270–275)*, Diss. University of Cincinnati, Ann Arbor 1992, s. 216–217; E. Cizek, *L'empereur Aurélien...*, s. 233–234; K. Maksymiuk, *Polityka Sasanidów...*, s. 92.

⁵⁰ Por.: W.G. Łukonin, *Iran w III wieku. Nowyje materiały i opyt istoriczeskoj riekonstrukcyi*, Moskwa 1979, s. 59–73; K. Schipmann, *Grundzüge der Geschichte des sasanidischen Reiches...*, s. 27–28; K. Maksymiuk, *Polityka Sasanidów...*, s. 86 i n.

⁵¹ Zob.: G. Bruck, *Münzkundliche Untersuchungen zur Geschichte der Kaiser Marcus Claudius Tacitus und Marcus Annius Florianus*, Diss., Wien 1948; E. Pegan, *Ein anonymes Bronzemedailon aus der Zeit des Bürgerkrieges zwischen Florianus und Probus und die historischen Ereignisse des Spätsommers 276*, „Numismatische Zeitschrift”, Bd. 96, 1982, s. 73–94; K.-P. Johne, *Tacitus, der Kaiser und der Konsul*, „Listy Filologicke”, vol. 114, 1991, s. 144–149; E. Cizek, *La succession d'Aurélien et l'échec de Tacite*, „Revue des Études Latines”, vol. 93, 1991, s. 109–122; E. Sauer, *M. Annius Florianus. Ein Drei-Monate-Kaiser und die ihm zu Ehren aufgestellten Steinmonumente (276 n. Chr.)*, „Historia”, Bd. 47, 1998, s. 174–203; G. Kreucher, *Der Kaiser Marcus Aurelius Probus und seine Zeit*, Stuttgart 2003, s. 105–133.

*status quo*⁵². W jego tytulaturze, ale tylko na papirusach z Egiptu, pojawiły się jednak przydomki *Persicus Maximus* (Περσικός μέγιστος)⁵³ i *Parthicus Maximus* (Παρθητικός μέγιστος)⁵⁴, a nawet *Medicus Maximus* (Μηδικός μέγιστος)⁵⁵; ponadto *Adiabenicus Maximus*⁵⁶ w jednej inskrypcji. M. Peachin przypuszcza, że imperator używał ich najwcześniej od października 279 r., były one raczej oficjalne i możliwe, że ich przyjęcie miało związek z rewoltą Saturninusa we wschodnich prowincjach⁵⁷. Na poparcie tych tez brak jednak dowodów i wydaje się bardziej prawdopodobne, że przyjęte *cognomina ex virtute*, obecne tylko na papirusach, wyjaśnić można adresowanymi do konkretnych odbiorców względami prestiżowo-propagandowymi. Plość papirusów świadczy bowiem, że nie był to efekt urzędniczej czy prywatnej nadgorliwości.

Następca Probusa, Karus (282–283), był władcą, który odniósł rzeczywiste sukcesy w walkach ze wschodnim sąsiadem. Podczas wyprawy w 283 r. udało mu się nawet zdobyć stolicę Sasanidów Ktezyfont⁵⁸. Tak wielka wiktoria znalazła jednak konkretniejsze odzwierciedlenie w postaci tytułów *Persicus* (Περσικός) i *Persicus Maximus* tylko w epigrafice⁵⁹, brak natomiast odpowiedniego jej wyeksponowania w legendach i ikonografii monet. Być może miała na to wpływ śmierć cesarza podczas wyprawy albo imperator nie zdażył przybrać oficjalnie odpowiednich przydomków lub wydać odpowiednich dyspozycji dla mennic. *Cognomina Persicus* i *Parthicus* pojawiły się

⁵² Por.: E. Winter, *Die sasanidisch-römischen Friedensverträge...*, s. 128; E. van't Dack, *La papyrologie et l'histoire...*, s. 881; W. Kaczanowicz, *Probus The Emperor 276–282 A.D. A Biographical Study*, Cieszyn 2003, s. 50–51; G. Kreucher, op.cit., s. 158–161; K. Maksymiuk, *Polityka Sasanidów...*, s. 92–93. O *cognomina ex virtute* tego cesarza zob. również: E. van't Dack, *De Zegecognomina van Keizer Probus* [w:] *Zetesis. Album amicorum door vrienden en collega's aangeboden aan Prof. Dr. E. de Strycker ter gelegenheid van zijn 65e verjaardag*, Antwerpen 1973, s. 566–579; E. Kettenhofen, *Zur Siegestitulatur des Kaisers Probus*, „Živa Antika”, t. 36, 1986, s. 39–43; G. Kreucher, op.cit., s. 77–89; K. Balbuza, op.cit., s. 181.

⁵³ P. Oxy. 1631, 34; 1638, 32; 1694, 35; 1713, 20; P.S.I. 807, 27; P. Cairo-Isid. 93, 1; P. Strasb. 264, 1 (Περσικός lub Παρθητικός) (za: P. Bureth, op.cit., s. 124). Por.: M. Peachin, *Roman Imperial Titulature...*, s. 441.

⁵⁴ P. Oxy. 1256, 19; P. Lond. 1243, 17; P. Amh. 106, 4; P. Bibl. Univ. Giss 16, 1 (za: P. Bureth, op.cit., s. 124).

⁵⁵ P. Amh. 106, 4; P. Bibl. Univ. Giss 16, 1 (za: P. Bureth, op.cit., s. 124).

⁵⁶ CIL VIII 21950.

⁵⁷ M. Peachin, *Roman Imperial Titulature...*, s. 96–97, zwłaszcza przypis 230. Por. W. Kaczanowicz, *Probus...*, s. 46–47, 51; G. Kreucher, op.cit., s. 82–86, 161; R. Suski, *Cognomina ex virtute...*, s. 189–196; idem, *The Assumption of the Title Persicus Maximus by Probus and the Date of the Saturninus's Revolt*, „Eos”, vol. 94, 2007, s. 281–293. O rewolcie Saturnina zob.: S. B. Pomeroy, *The Revolt of Saturninus*, „Schweizer Münzblätter (La Gazette Numismatique Suisse)”, vol. 19, 1969, s. 54–56; S. Estiot, *Le tyran Saturninus: le dossier numismatique* [w:] *Historiae Augustae Colloquium Perusinum. Atti del conventi sulla Historia Augusta*, Bari 2002, s. 209–241; W. Kaczanowicz, *Probus...*, s. 34–36, 38–39, 60–61; G. Kreucher, op.cit., s. 172–177.

⁵⁸ Odnośnie do wschodniej polityki Karusa i tej wojny zob.: W.G. Łukonin, op.cit., s. 59–60; E. Winter, *Die sasanidisch-römischen Friedensverträge...*, s. 128–137; P. Meloni, *Il regno di Caro, Numeriano e Carino*, Cagliari 1948, s. 95–112; K. Maksymiuk, *Polityka Sasanidów...*, s. 93–95. O śmierci Karusa i jej następstwach zob. także: T.B. Jones, *A Chronological Problem. The Date of the Death of Carus*, „American Journal of Philology”, vol. 59, 1938, s. 338–342; P. Wuilleumier, *Carus et Numérien*, „Revue des Études Anciennes”, vol. 47, 1945, s. 116–121; H.W. Bird, *Diocletian and the Deaths of Carus, Numerian and Carinus*, „Latomus”, vol. 35, 1976, s. 123–132.

⁵⁹ CIL VIII 12522 = EE VII 151 = ILS 600; AE 1903: 225 = *Inscriptiones Graecae ad Res Romanas pertinentes*, ed. R. Cagnat, J. Toutain et al., vol. I, Paris 1906, nr 1144 = S.B. 8803, 2 (za: P. Bureth, op.cit., s. 126). Tytuł *Persicus* wspomina też HA *Carus* 8, 1.

dopiero w legendach antoninianów konsekuracyjnych Karusa, bitych w Rzymie⁶⁰, Lugdunum⁶¹ i Mediolanie⁶² przez jego synów i sukcesorów, Numeriana (283–284) i Karinusa (283–285). Również oni przyjęli przydomki *Persicus Maximus* w nawiązaniu do sukcesów ojca, przy czym zaznaczyć tu należy, że pierwszy z wymienionych, młodszy z braci, towarzyszył mu w wyprawie, co nie było bez znaczenia⁶³.

Konkludując, większość eksponowanych w źródłach numizmatycznych, epigraficznych i papirologicznych z lat 235–284 tytułów *ex virtute* i haseł związanych z sukcesami na wschodnich granicach nie ma pokrycia w rzeczywistych zwycięstwach cesarzy. Sukcesy Maksymina Traka i jego syna Maksymusa, Filipa Araba, Klaudiusza II Gockiego, Aureliana oraz Probusa zostały wyimaginowane na potrzeby cesarskiej propagandy, a jedynie Waleriana (przed 260 r.), Galliena i Karusa mają realne podstawy. Podkreślić tu również należy, że władcy, którzy odnieśli rzeczywiste sukcesy, pragnęli, aby związany z nimi splendor spłynął także na ich potomków (Walerian na Galliena i jego syna Waleriana Młodszeo, Karus na Numeriana i Karinusa). Nadawali im zatem zwycięskie przydomki, wskazujące na udział w odniesionych wiktoriach, lub, jeśli oni byli rzeczywistymi współrządcami, przyjmowali je sami. Dodać też trzeba, że pragnienie zwycięstwa nad sąsiadem zza Eufratu było tak wielkie, że nie wahano się przyjmować owych tytułów nawet po najmniejszych politycznych, nie militarnych sukcesach, czasami wręcz mechanicznie na wyrost, co miało jednak określone znaczenie prestiżowe i propagandowe.

Przyjmowanie tytułów i głoszenie haseł związanych ze zwycięstwami nad Partami i Persami na wyrost przez władców, którzy nie wykazali większej aktywności w polityce wschodniej lub o których działaniach tego rodzaju nic nie wiemy, tłumaczyć możemy też, jak się wydaje, pragnieniem dorównania swym poprzednikom, często mogącym się szczycić rzeczywistymi sukcesami. Przyjmując odpowiednią tytułaturę, cesarze często ujawniali więc przede wszystkim własne aspiracje i ambicje, nie eksponowali zaś rzeczywiste odniesionych zwycięstw. Przydomki przyjmowali wszyscy władcy dłużej panujący, u których wykrystalizował się pewien określony program w zakresie polityki zewnętrznej; nie przyjęli go tylko efemeryczni władcy z lat 238, 270, 275–276 oraz panujący w latach 249–253, których uwagę zaprzętnęły inne sprawy, zwłaszcza zagrożenie granicy naddunajskiej ze strony Gotów i innych plemion.

Jest także charakterystyczne, że idee zwycięstw nad Partami lub Persami były znacznie mocniej eksponowane w epigrafice, a w przypadku niektórych władców również na papyrusach, niż na monetach (tak w przypadku Filipa Araba, Galliena, Aureliana, Probusa). Nie możemy tego tłumaczyć nieoficjalnym charakterem przyjmowanych tytułów. Przyczyną tego wydaje się raczej fakt, że znajomość treści inskrypcji czy papyrusów miała zasięg ograniczony, podczas gdy monety obiegały nie tylko w granicach imperium rzymskiego, ale docierały również na ziemię wschodniego sąsiada, na tereny monarchii sasanidzkiej. W związku z tym umieszczenie na nich haseł podkreślających *victoria parthica* czy *victoria persica*, zwłaszcza gdy nie odzwierciedlały one rzeczywistych wydarzeń, lecz były wyimaginowane na potrzeby cesarskiej propagandy, Persowie mogliby odebrać jako prowokację pod swoim adresem. To zaś mogło nie tylko naruszyć autorytet władzy cesarskiej, ale sprowokować agresywnego sąsiada do

⁶⁰ Typ DIVO CARO PERS: RIC, vol. V/2, London 1968 (Carus), s. 140, nr 48, 50.

⁶¹ Typ DIVO CARO PARTHICO: RIC, vol. V/2 (Carus), s. 138, nr 30.

⁶² Typ DIVO CARO PARTHICO: RIC, vol. V/2 (Carus), s. 147–148, nr 108–113.

⁶³ CIL XIV 126 (= ILS 608); 127. Odnośnie do Karinusa por.: K. Bałbuza, op.cit., s. 181.

działań, czego rzekomi zwycięzcy zapewne (może z wyjątkiem Aureliana) sobie nie życzyli. W przypadku monet zrezygnowano więc z nachalnego eksponowania sukcesów na wyrost, zadowalając się hasłami lansującymi te treści w sposób bardziej ogólny, bez wskazania na pokonanego wroga.

Na koniec nadmienić też wypada, że nominal monet – antoninian, na których lansowano omawiane idee, i fakt, że w okresie od Filipa Araba do Galliena większość interesujących nas emisji wybito w Antiochii, zdają się wyraźnie świadczyć, do kogo były one zasadniczo adresowane. Ich głównymi odbiorcami mieli być żołnierze i przeciętni mieszkańcy imperium, żyjący na obszarach bezpośrednio zagrożonych najazdami Persów. Było to zapewne związane nie tylko z nachalnym lansowaniem kolejnych cesarzy jako zwycięzców i triumfatorów, kierowanym przez imperialną propagandę do konkretnych środowisk, ale eksponowane hasła miały również w pewien sposób wskazywać na rzymskie sukcesy w walce z Persami jako gwarancję pokoju i bezpieczeństwa. Brak emisji złotych monet może świadczyć, iż znacznie mniejszą wagę władcy przypisywali propagowaniu hasel zwycięstw nad Persami w znacznie lepiej zorientowanych w rzeczywistym stanie państwa kręgach osób zamożnych, nie oni przecież ponosili największe ciężary w związku z prowadzoną przez cesarzy polityką zewnętrzną. Pod koniec rządów Galliena w wyniku sukcesów Odenata, który przeniósł wojnę na terytorium wroga, czasowego wyczerpania sił państwa sasanidzkiego, a dodatkowo także trudnej jego sytuacji wewnętrznej po śmierci Szapura, groźba najazdu perskiego zmalała, a wraz z nią poczucie zagrożenia ze strony wschodniego sąsiada i potrzeba zapewniania ludności pogranicza o sukcesach, gwarantujących jej spokój i bezpieczeństwo. Kolejne emisje miały zatem prawdopodobnie przede wszystkim znaczenie prestiżowe i mogły być bite w mennicach zachodniej części imperium.

**THE TITLES OF ROMAN EMPERORS AND THE IDEA OF VICTORIES OVER
THE PARTHIANS AND PERSIANS IN THE YEARS 235–284.
A FEW REMARKS ABOUT THE TESTIMONY OF NUMISMATIC, EPIGRAPHIC
AND PAPHYROLOGICAL SOURCES**

Summary

Special attention was drawn in the article to the motives which made the Roman emperors in the years 235–284 assume the *cognomina ex virtute* associated with their real or imaginary successes in the battles with the Sassanid Empire in the East. The author drew attention to the splendor of these victories as well as to the fact that the desire of these victories was so great that no effort was spared to adopt the titles associated with them, even after the slightest political, rather than military successes; sometimes the titles were adopted quite mechanically and, as it were in anticipation, which had a definite significance from the point of view of prestige and propaganda. By adopting suitable titles, the emperors often revealed above all their own aspirations, rather than the successes which were really achieved by them. All emperors who ruled for a longer period of time and who had formed a definite program as regards their external policy, had assumed suitable titles or nicknames.